

MARCIN STANIK
Lublin

JA-POSTULATYWNE U MŁODZIEŻY AUTORYTARNEJ WYBRANE ZAGADNIENIA*

Problematyka oddziaływania społecznie funkcjonujących wzorów na osobowość i zachowanie jednostki stanowi dla psychologa niezwykle interesujący obszar badań. Praca ta ma na celu, w podstawowym chociaż zakresie, oddać złożoność tego procesu. Pierwsza jej część poświęcona jest próbie dookreślenia pojęcia „Ja-postulatywnego” jako autonomicznego względem „Ja-idealnego” obszaru ideału siebie i umieszczenie go w kontekście naukowej refleksji nad obrazem siebie.

Następna część obejmuje zwięzłą charakterystykę psychologicznych ujęć syndromu autorytarnej i ukazuje jak znaczącą rolę dla formowania się osobowości i funkcjonowania jednostki ma stosunek do autorytetu. Koncepcję Ja-postulatywnego można bowiem traktować jako teorię wbudowanego w obraz siebie i pełniącego ważne funkcje regulacyjne, szeroko pojmowanego, autorytetu.

Część końcowa prezentująca niektóre z wyników, prowadzonych przez Autora, badań odpowiada na pytanie, na ile potwierdzają się przypuszczenia o specyfice Ja-postulatywnego u młodzieży autorytarnej. Pracę kończy próba oceny metodologii prezentowanych badań, jak również propozycje co do formy ich ewentualnej kontynuacji.

I. JA-POSTULATYWNE JAKO ELEMENT OBRAZU SIEBIE

W rozważaniach psychologicznych trudno pominąć zagadnienie „Ja”. Jak pisze bowiem A. Kępiński (1992 s. 197): „U człowieka «ja» jest punktem cen-

* Opracowanie to powstało na podstawie nie opublikowanej pracy magisterskiej pisanej pod kierunkiem ks. prof. W. Prężyny w Katedrze Psychologii Społecznej i Religii KUL.

tralnym jego świata przeżyć. Wokół niego grupują się poszczególne fakty psychiczne [...]”.

Niektóre z faktów empirycznych, takich jak genotypowe podobieństwo motywów czy ciągłość wzorców motywacyjnych, pomimo wysuwanych wątpliwości skłaniają wręcz do jego przyjęcia (por. Hilgard 1949).

Stwierdzenie, że psychologia jest nauką interpretacją fenomenu „Ja” nie jest dla nikogo niczym zaskakującym. Wielość pokrewnych terminów takich jak: self, jaźń, samoświadomość, ja-podmiotowe, ja-publiczne, ja-realne czy ja-prawdziwe wskazuje na bogactwo aspektowe i znaczeniowe psychologicznej problematyki „Ja” (por. np. Bobryk 1981, Jarymowicz 1979, Macek i Osecka 1993). Ostatnie lata przyniosły falę nowych badań i opracowań teoretycznych odnoszących się do szczegółowych aspektów „Ja”, bądź też do jego wielokrotnej struktury (np. Greenwald, Banaji 1989; Hermans i in. 1992; Hart i in. 1993). Za zróżnicowaniem terminologicznym nie idzie jednak w parze precyzja używanych pojęć, należy więc zaznaczyć, że w ramach niniejszej pracy równorzędnie traktowane i zamiennie wykorzystywane będą określenia „Ja” (dokł. Ja-przedmiotowe) i obraz siebie. Zabieg ten, choć dość powszechny w literaturze psychologicznej (por. np. Popielski 1993), wymaga chociażby krótkiego uzasadnienia.

Jerzy Bobryk (1981) charakteryzując ludzkie „Ja” wyróżnia, obok czynnika sprawczego myśli i działań, podmiotu poznania, tzn. Ja-podmiotowego, czynnik samorefleksji: zespół informacji i wiedzy o samym sobie, tzn. Ja-przedmiotowe, wskazując na związek tego rozróżnienia z dorobkiem I. Kanta. Psychologiem, który podjął pionierski wysiłek w opracowaniu teorii selfu był W. James (1890). Rozróżnił on podmiot poznający (*I self-as-knower*) oraz doświadczalne aspekty Ja (*empirical self*) – wszystko to, co ktoś może nazwać moje (*me*).

Na terenie psychologii jedynie możliwe i uprawomocnione jest badanie Ja-przedmiotowego. Dla wielu badaczy podkreślenie samego procesu poznawania własnego Ja ma znaczenie wtórne. Większą wagę przykładają oni do analizy treści otrzymanych w jego wyniku. W tym wypadku mamy do czynienia z analizą obrazu siebie. Jeżeli więc, jak ma to miejsce w tej pracy, przedmiotem refleksji jest treściowy aspekt refleksji nad samym sobą to można korzystać synonimicznie z określeń „Ja” („Ja-przedmiotowe”) i „obraz siebie”. Wydaje się, że podejście akcentujące „Ja” jako pewien samoogląd ma duże znaczenie psychologiczne ze względu na rolę, jaką odgrywa ten obraz w tworzeniu się tak istotnych jakości psychicznych, jak szacunek do samego siebie, samoocena, poczucie własnej wartości. Nie bez znaczenia pozostaje tu funkcja motywacyjna – treść obrazu siebie oddziałuje m.in. na aspiracje czy zachowania prospołeczne jednostki (por. Jarymowicz 1979, Lewicka 1985).

W jednej z pionierskich pozycji we współczesnej polskiej literaturze dotyczącej Ja-przedmiotowego Anna Brzezińska (1973 s. 88) podaje własną definicję, według której: „obraz własnej osoby jednostki to zbiór wiedzy czy wiadomości o własnych cechach, możliwościach i umiejętnościach”. Warunkiem jego powstania jest odpowiedni stopień rozwoju samoświadomości (oparty na bazie kontaktów społecznych). Zawiera on (obraz siebie) trzy podstawowe elementy: (1) opisujący – wiedza o własnych cechach, (2) wartościujący – postawa wobec siebie, sposób oceniania siebie i (3) normatywny – wartości, którymi się jednostka kieruje.

Ciekawie ujmuje kwestię obrazu siebie B. Wojciszke (1986 s. 23), określając „autoreprezentację” podmiotu jako ogół informacji epizodycznych i semantycznych reprezentujących własną osobę. Pisząc o strukturze „Ja” w nawiązaniu do koncepcji Łukaszewskiego stwierdza, że: „obok reprezentacji stanów normalnych i typowych własnej osoby podmiotu zawiera ona również wizje własnej osoby, a więc reprezentację standardów normatywnych związanych z osobą podmiotu” (por. Wojciszke 1986 s. 48). Dokładniej ujmuje tę koncepcję Jarymowicz (1979 s. 14) podając, że: „«struktura ja» to system poznawczych reprezentacji jednostki dotyczący własnej osoby, wyznaczający zakres pojęcia «ja» podmiotu. Na zakres tego pojęcia składają się wyobrażenia powstające w wyniku zakodowania wszelkich zasymilowanych przez podmiot informacji na temat tego, jakim się jest (tzw. ja-realne), a także wyobrażenia pożądanego, idealnego wizerunku własnej osoby – standardy «ja-idealnego»”.

W definicji podanej przez Jarymowicz (jw.) mamy do czynienia z fundamentalnym z punktu widzenia adekwatności ujmowania Ja-przedmiotowego rozróżnieniem ja-realnego i ja-idealnego. Rozróżnienie to zostało oparte na kryterium faktyczności obecności danych elementów w bieżącym doświadczeniu siebie. Jeżeli ta obecność ma charakter potencjalny to możemy wówczas mówić o ja-idealnym, jeśli zaś rzeczywisty to o ja-realnym.

Według G. Gougha i A. B. Heilbruna (1980 s. 45), twórców wykorzystanego przez Autora w badaniach własnych Testu Przymiotnikowego ACL, „Ja-realne odzwierciedla bezpośrednio warunki doświadczenia i autocharakterystyki włączone w bieżącą fenomenologię jednostki. Ja-idealne opisuje przyszłość przez stawianie celów do których jednostka aspiruje”.

Szerzej zagadnienie budowy obrazu samego siebie ujmuje A. Brzezińska (1973 s. 91) wyróżniając (1) blok wiedzy o samym sobie: informacje o własnych cechach (*self concept* – pojęcie o sobie samym), (2) samoocenę, poczucie własnej wartości – informacje o wartościach i (3) ja idealne, ideał własnej osoby – normy dotyczące tego, jakim powinno się być i jak powinno się postępować, aby realizować wymagania otoczenia oraz pewne własne „normy” odnoś-

nie do własnych cech i własnego postępowania, ustanowione przez samą jednostkę by realizować jej najważniejsze potrzeby w sposób, który sama uzna za najlepszy. Ta propozycja wydaje się heurystycznie pełniejsza, gdyż obok kryterium obecności danej cechy czy stanu uwzględnione zostało emocjonalne (ewaluatywne) odniesienie do obecności bądź też nieobecności ich w doświadczeniu jednostki. A. Brzezińska (jw.) trafnie wskazała na istnienie dwóch elementów w obrębie ideału samego siebie, które można określić jako struktury powinnościową i pożądaniową. Z jednej strony mamy tu do czynienia z realizacją wymagań otoczenia, zaś z drugiej z „własnym” ideałem siebie, który jest „utworzony przez samego siebie, poprzez stawianie sobie różnych celów i konsekwentne dążenie do ich realizacji” (Brzezińska 1973 s. 93). Można tu mówić o swego rodzaju kontinuum ideału siebie, które rozciąga się od obecności jedynie cech zgodnych z oczekiwaniami po całkowicie „własny” ideał siebie. Biegun pierwszy wiąże się z biernym przyjmowaniem z zewnątrz wzorów i celów, do których dąży grupa(-y) odniesienia. Po drugiej stronie mamy do czynienia z modyfikowaniem przyjmowanych z zewnątrz wzorów, które są dostosowywane do własnych celów lub z samodzielnym ich generowaniem. Jeżeli powstają duże sprzeczności między tymi strukturami to mamy do czynienia ze wzmożoną lękliwością, zaniżeniem zdolności przewidywania i osłabioną kontrolą zachowania, a w konsekwencji z utrudnieniem racjonalnego rozwiązywania problemów.

Również Maria Lewicka (1985 s. 21) wspomina ogólnie o standardach idealnych obiektu lub klasy obiektów, które są ewaluatywnymi ramami odniesienia dla właściwości obiektów realnych. Podaje także (jw. s. 22) źródła tych standardów:

- (1) pochodne indywidualnych doświadczeń emocjonalnych podmiotu z obiektami;
- (2) wynik zinternalizowania funkcjonujących w danym kręgu kulturowym wzorców i norm postępowania, czyli wartości ogólnospołecznych;
- (3) funkcja tych celów podmiotu, w których realizację obiekty te były uwikłane – w tym sensie wytwór samego podmiotu.

Także w tej ogólnej koncepcji „poznawczych reprezentacji najbardziej pożądanых własności obiektu” zostały wyróżnione dwa generalne obszary, w których mogą powstać standardy idealne dotyczące samego siebie: zewnętrzny – społeczno-kulturowy i wewnętrzny – podmiotowy.

Utożsamianie ideału siebie z ja-idealnym (np. Reykowski 1970, Reykowski 1976, Łukaszewski 1984) gubi specyfikę genetyczną, rozwojową i regulacyjną tego drugiego i jest typowym błędem *pars pro toto*. Próbując zatem uporządkować zagadnienie ideału siebie trzeba w nim zatem wyróżnić dwa podsystemy: Ja-idealne i Ja-postulatywne.

W ramach niniejszej pracy przyjęto następujące określenie Ja-postulatywnego: Ja-postulatywny jest jednym z podsystemów Ja-przedmiotowego (obok realnego i idealnego Ja) będącym reprezentacją wyobrażeń danej osoby bądź osób dla niej znaczących co do jej zobowiązań i powinności oraz obowiązków, które powinna ona realizować.

Wydaje się, że w ujęciu rozwojowym Ja-postulatywny jest wcześniejsze od Ja-idealnego, zaś od strony genetycznej to Ja-postulatywny ma źródło poza jednostką, gdy Ja-idealne jest owocem własnej aktywności. Prawidłowo przebiegający rozwój Ja-przedmiotowego może zapewnić możliwość inkorporowania większości zapisów Ja-postulatywnego w Ja-idealne. Wtedy też to, „co powinienem” może być uznane za to „czego chcę”. Stwarza to jednostce okazję do postępowania w zgodzie z własnymi wartościami, uwzględniając zarazem oczekiwania otoczenia.

Można sobie wyobrazić co najmniej dwa momenty zakłócające ten proces: (1) utrwalenie wewnątrznie sprzecznych struktur Ja-idealnego i Ja-postulatywnego prowadzące do różnych problemów związanych z nadmiernym pobudzeniem, np. zamartwiania się, nerwowości czy nawet anoreksji (por. Higgins i in. 1992), (2) zaprzeczenie własnym wartościom i potrzebom poprzez utożsamienie tego „co chcę” z tym „co powinienem”. Proces ten opierałby się na jakiejś formie obronnego mechanizmu represji; gdzie doświadczenie Ja i jego potrzeb, wartości nie byłoby w pełni uświadamiane (por. np. Byrne 1974). Najpełniej zajmuje się tymi procesami E. Higgins (por. np. 1987), który stworzył całą teorię rozbieżności „Ja” (Self-discrepancy theory: SDT). W badaniach, które prowadził z gronem współpracowników (Higgins i in. 1992, Van Hook i in. 1988, Strauman i in. 1987) stwierdzono m.in., że rozbieżność między Ja-realnym (*actual self*) i Ja-postulatywnym (*ought-to-be self*) powoduje powstanie specyficznego syndromu objawów związanych z pobudzeniem. Osoby, u których dominuje taka rozbieżność odczuwają lęk, poczucie zagrożenia, niepokój, resentyment i złość na innych. Zespół ten jest charakterystyczny dla osób z dużym poziomem lęku społecznego (por. Strauman, Higgins 1988). Przy znaczącej rozbieżności Ja-realne/Ja-postulatywny mamy do czynienia z ludźmi nastawionymi na poddyktowane sankcjami obowiązki i zobowiązania. Są oni uwrażliwieni na obecność/brak negatywnych skutków, które są lepiej przez nich pamiętane (por. Higgins, Tykocinski 1992).

Badania Oosterwegel i in. (1993) pokazują ogromną rolę, jaką ma rodzina w odniesieniu do spójności „Ja”. Jeżeli klimat rodziny nacechowany jest ciepłem to rozbieżności w podsystemach „Ja” są małe, jeżeli natomiast dominuje orientacja na osiągnięcia to duże. Niski stopień kontroli w rodzinie związany

jest z dużymi rozbieżnościami między realnym a idealnym czy postulatywnym „Ja” dwunastolatków w kontekście ich funkcjonowania w środowisku szkolnym.

Proces indywiduacji (wyodrębniania się indywidualnego Ja) jest szczególnie nasilony w czasie adolescencji, gdyż – jak pisze I. Kon (1987 s. 196) – „Za okres, w którym pojawia się świadome «ja» niezależnie od tego kiedy ukształtowały się jego poszczególne elementy, uważany jest okres dojrzewania”. E. Erikson określa ten etap rozwojowy jako okres „pomieszania” i „utruty” tożsamości (por. Erikson 1968). Dzięki zakwestionowaniu przeszłości, przeżywającym się w utracie tożsamości, powstaje możliwość „odkrycia” przez dojrzewającą jednostkę własnej samoświadomości i swej roli jako aktywnego podmiotu działania, myślenia czy percepcji.

A. Kępiński omawiając ten proces (1992 s. 177) pisze, że: „W okresie młodzieńczym może najsilniej odczuwać się potrzebę zrzucenia maski, gdyż w żadnej z ról człowiek w tym wieku nie czuje się dostatecznie dobrze; chce być sobą nie wiedząc jednocześnie, jaki jest naprawdę. Niedostateczność identyfikacji powoduje, że w tym okresie pytania: «jaki ja jestem» i «jaka jest moja rola w świecie», najbardziej dręczą i niepokoją.” Wraz z adolescencją kończy się okres bezrefleksyjnej samoakceptacji. „To, co kiedyś było niekwestionowaną prawdą o sobie teraz staje się problematycznymi hipotezami i szuka się prawdy o tym swoim «ja»” (por. Rosenberg 1979, za: Harter 1990).

Młodzież pod koniec okresu dorastania miałaby być zdolna do stworzenia zintegrowanego i w miarę spójnego obrazu siebie.

Obraz ten winien zawierać określenia siebie głównie w formie psychologicznych cech, które zostały zintegrowane w jeden spójny system „Ja”.

II. PSYCHOLOGICZNY FENOMEN AUTORYTARYZMU

Według E. Fromma (1993 s. 142) autorytaryzmem jest: „[...] tendencja do rezygnacji z niezależności swego indywidualnego «ja» i wtopienia się w kogoś albo coś znajdującego się na zewnątrz, aby na tej drodze uzyskać siłę, której brak się odczuwa samemu”. Autorytaryzm miałby być jednym z mechanizmów ucieczki przed ludzką wolnością (obok destrukcyjności i mechanicznego konformizmu). Jak bowiem E. Fromm (jw. s. 38-39) sam pisze: „człowiek, zdobywając coraz więcej wolności w sensie wyzwania się z pierwotnej tożsamości z naturą i wyodrębniając się jako jednostka, staje wobec konieczności wyboru: albo zespolic się ze światem w spontanicznym akcie miłości i twórczej pracy, albo będzie szukał bezpieczeństwa w takiej więzi ze światem, która oznacza utratę wolności i dezintegrację własnej osobowości”. Zrywanie kontaktu z natu-

ra i grupą społeczną narastało w ciągu stuleci. Uzyskana w ten sposób wolność ma charakter negatywny – jest „wolnością od”, stanem od którego ludzie pragną uciec (por. Hall, Lindzey 1990).

Zaprzeczanie podstawowym tendencjom własnego „ja” ma u osób rezygnujących z wolności charakter masochistyczny. Od strony osobowościowej jednostki takie są neurotyczne – nie realizują w pełni swych możliwości rozkwitu i szczęścia, choć społecznie, poprzez podporządkowanie się siłom zewnętrznym, mogą doskonale funkcjonować. Są one często zupełnie niezdolne do doświadczania uczucia „ja chcę” albo „ja jestem”. Ich poczucie bezpieczeństwa wzrasta, o ile mogą dopasować się do obowiązujących w społeczeństwie wzorów kulturowych, np. uległości wobec władzy w ideologii faszystowskiej.

Podstawowym rysem charakteru autorytarnego jest jego stosunek do władzy. E. Fromm określa to jako dwie „płcie”: posiadających władzę i władzy pozbawionych. Władza fascynuje osobę autorytarną ze względu na sam fakt górowania nad kimś, ktoś kto jej nie posiada budzi tylko pogardę, chęć atakowania i poniżania.

Inną typową dla osobowości autorytarnych cechą jest ich uwielbienie dla przeszłości. Dla nich: „co było zawsze, będzie wiecznie”, zaś „chcieć czegoś albo pracować w imię tego, czego jeszcze nie było, jest zbrodnią albo szaleństwem” (Fromm 1993 s. 167). Tak więc, osobowość autorytarną można określić jako taką, która nastawiona jest na przeszłość, na utracone więzy pierwotne. W ucieczce przed trudem zmagania się o kształt swego istnienia poddaje się biernie woli innych podmiotów, które uznaje za gwarantów stabilności i bezpieczeństwa. Symbiotyczne związanie z autorytetem zapewnia jednostce pozory poczucia bezpieczeństwa i siły.

Z kolei w Adornowskiej koncepcji autorytaryzm jest psychiczną reperkusją dziecięcego konfliktu z ojcem (Adorno 1950 s. 759). Konflikt ten powstaje na tle ścisłego tabu, jakim obłożona jest miłość dziecka do matki, co wzbudza w nim nienawiść wobec ojca. To uczucie zostaje jednak zamienione na miłość poprzez reakcję formatywną. Jednostka jednakże nigdy nie jest w stanie w pełni dokonać tej wymiany uczuć, tak iż część jej agresywności ujawni się w postaci skłonności sadystycznych. Zostają one skierowane przeciwko tym, z którymi jednostka się nie identyfikuje. Jest to sposób na „skanalizowanie” energii libidinalnej w akceptowany przez Superego sposób. Agresja początkowo skierowana przeciwko ojcu (autorytetowi) zostaje stłumiona i w większości zwrócona przeciwko jednostkom i grupom odmiennym od własnej. Jej pozostała część zostanie zamieniona na masochistyczną uległość wobec tychże autorytetów.

Kategorie, w jakich ujmowany jest świat autorytarny, są bardzo sztywne: dobry–zły, my–oni itp. Ten rygoryzm ma zapewnić większą przewidywalność

i poczucie bezpieczeństwa. Nie ma w nim miejsca na ambiwalencję; kochany ojciec nie może w żadnym wypadku wzbudzać tendencji agresywnych, które zarezerwowane są dla „obcych”.

W *The Authoritarian Personality* (Adorno i in. 1950 s. 229-240) – książce opisującej badania nad osobowością autorytarną – wyróżnionych zostało dziewięć zmiennych (wymiarów) skali F:

I. **Konwencjonalizm** – wierność tradycyjnym wartościom pozytywnie skorelowana ze skłonnością do uprzedzeń.

II. **Autorytarna submisja** – submisja względem autorytetu, pożądanie silnego przywódcy, uległość względem rodziców, starszych, liderów, państwa czy siły nadnaturalnej.

III. **Autorytarna agresja** – komponent sadystyczny; chęć ukarania, poniżenia, odrzucenia tych, którzy łamią tradycyjne zasady. Impulsy agresywne, chociaż nieświadome i dystoniczne są jednak gwałtowne i silnie ograniczające życie emocjonalne.

IV. **Anty-intracpcja** – postawa zniecierpliwienia i sprzeciwu wobec tego, co subiektywne i miękkie, może być oznaką słabości Ego. Osoby nastawione w sposób skrajnie anty-introspektywny boją się myślenia o fenomenie człowieka, ponieważ mogłyby myśleć „źle”; boją się prawdziwych uczuć, ponieważ mogłyby stracić kontrolę nad swymi emocjami.

V. **Stereotypowość i przesąd** – przekonanie o mistycznych czy fantastycznych czynnikach zewnętrznych determinujących los jednostki oraz skłonność myślenia sztywnymi kategoriami.

VI. **Siła i moc** („twardość”) – skłonność do patrzenia na prawie wszystkie relacje międzyludzkie w kategoriach mocny–słaby, dominujący–submisyjny, przywódca–naśladowca, „młot–kowadło”.

VII. **Projekcyjność** – rzutowanie na świat otaczający własnych wypartych impulsów.

VIII. **Destrukcyjność i cynizm** – silna agresja autorytarna wyrażana w bardziej akceptowalny sposób, tj. poprzez zracjonalizowaną i przyjętą przez Ego destrukcyjność i cynizm.

IX. **Seks** – otwarte zaabsorbowanie sprawami seksu wskazujące na siłę nieświadomych popędów seksualnych.

We współczesnych opracowaniach podkreśla się rolę trzech podstawowych składników (zmiennych) skali F, tj. autorytarnej agresji, submisji i konwencjonalizmu, które tworzą skrócone, nieraz 5-6 itemowe skale (za: Vollebergh 1991). Co więcej, obecnie nie można już mówić o skali F jako uniwersalnym detektorze nietolerancji i uprzedzeń. Rezultaty empiryczne, jak i podnoszone

krytyki wskazują na ograniczenia skali, która ujmuje specyficzne formy nietolerancji i uleganie specyficznym autorytetom (por. Vollebergh 1991).

Odmienne niż w przedstawionych powyżej ujęciach psychodynamicznych E. Fromma czy T. W. Adorno, traktowany jest autorytaryzm w koncepcji poznawczej. Podkreśla się w niej wiodącą rolę, jaką odgrywają schematy poznawcze, którymi jednostka ujmuje otaczający ją świat. To struktury wiedzy, informacji, sposoby i możliwości jej przetwarzania, a nie zrepresjonowane popędy seksualne są przyczyną stojącą u źródeł syndromu autorytarnego. W ramach podejścia poznawczego autorytaryzm jest określany jako swoisty sposób widzenia świata i charakterystyczne postawy związane z tą uproszczoną wizją. Jak podaje J. Koralewicz (1987 s. 144): „wiele badań nad autorytaryzmem wskazuje, że uformowanie się autorytarnego widzenia świata wynika z połączenia pewnych charakterystycznych cech jednostki oraz z pewnych właściwości porządku społecznego”.

Czynniki te mają charakter jednostkowy (osobowościowy) i instytucjonalny. Perspektywa poznawcza – będąca pewną wypadkową wykształcenia, wychowania, kontaktu z innymi kulturami, pełnienia różnorodnych ról społecznych oraz społecznie uwarunkowany lęk (niepokój) to zmienne osobowościowe. Z drugiej strony, ważną rolę odgrywa porządek instytucjonalny – instytucje decydujące o swoistości porządku społecznego, tj. państwo, rodzina, zakład pracy, Kościół.

Najważniejszym pojedynczym czynnikiem kształtującym perspektywę poznawczą jest wykształcenie, którego wzrost obniża punktację uzyskiwaną na skalach autorytaryzmu. Pozycja społeczna nie odgrywa takiej roli, gdyż zauważono różnice między autorytaryzmem osób tej samej klasy z różnym wykształceniem (por. Lipsitz 1965, za: Koralewicz 1987).

Stewart i Hault w ramach szkoły psychosocjologicznej (za: Koralewicz 1987 s. 131) zaproponowali następujący mechanizm powstawania postawy autorytarnej: „jednostka w okresie dzieciństwa, młodości lub wczesnej dorosłości jest wychowywana lub żyje w otoczeniu, które ogranicza jej perspektywę tak, że ma ona mało sposobności aby rozwinąć zdolności łatwego wchodzenia w nowe role [...] popełnia ona błędy wówczas, gdy znajduje się w nowej sytuacji i w nowej dlań roli”. To, że nie jest praktycznie w stanie pełnić ról w grupach, które nie są jej grupą budzi w niej brak zrozumienia i niechęć wobec obcych. Tak więc, punktem wyjścia w kształtowaniu się zrębów osobowości autorytarnej jest wielowymiarowa struktura społeczna. Struktura ta decyduje o społecznym uprzywilejowaniu bądź upośledzeniu jednostki. Następnym etapem jest podejmowanie różnych ról («role-taking, »role-playing»), co pozwala na rozwój wiedzy i umiejętności poznawczych potrzebnych w wielu sytuacjach. Jeżeli repertuar ról, które jednostka potrafi realizować jest ubogi to tym samym nie potrafi ona

pojąć rzeczywistości, która staje się dla niej mało zrozumiała. Nie ma też nad nią poczucia kontroli i czuje się wszechstronnie uzależniona. Powstałe w ten sposób poczucie bezsilności rodzi:

a) gotowość do podporządkowania się autorytetom, gdyż ich siła i mądrość ułatwia działanie;

b) odwołanie się do uznanych za jedynie dobre, bezwzględnie obowiązujące, trwałych zasad, praw czy norm.

„Sztwyne i rygorystyczne traktowanie tych zasad daje poczucie pewności, oddala wahania, a także osobistą odpowiedzialność” (Koralewicz 1987). Kto natomiast nie podporządkowuje się tym regułom traktowany jest jako przeciwnik, należy do kategorii „oni” i winno się go ukarać. Można zatem powiedzieć, że podejście poznawcze akcentuje modyfikującą rolę, jaką odgrywają struktury umysłowe w przetwarzaniu odbieranych sygnałów zagrożenia. Zwraca też uwagę na zachowania redukujące ten przykry, z punktu widzenia jednostki, stan.

Obok klasycznych już dzisiaj koncepcji autorytaryzmu Fromma, Adorno czy Stewarta i Houltta można spotkać inne ujęcia teoretyczne, które jednak charakteryzują się obecnością kilku wspólnych elementów. Z tego względu w niniejszych badaniach autorytaryzm rozumiany będzie operacyjnie jako kompleks postaw wyrażonych wymiarami skali F, tj. agresywność, submisyjność, projekcyjność, konwencjonalizm, anty-intrasepcja i in. Dla dookreślenia zaś tego syndromu wykorzystany zostanie zestaw cech wspólnych dla różnych ujęć autorytaryzmu podany przez J. Koralewicz (1990 s. 78-79):

1. podkreślanie stosunków dominacji–podporządkowania panujących w zhierarchizowanym świecie;
2. poczucie braku kontroli nad siłami rządzącymi światem, można im jedynie ulegać;
3. szukanie oparcia w silnym autorytecie i identyfikacja z wąsko rozumianą wspólnotą;
4. postawa nietolerancji i niechęci wobec grup obcych, które przeciwstawia się grupie własnej;
5. tendencja do posługiwania się stereotypami;
6. nietolerancja wobec odstępstw od zasad;
7. zewnętrzne pochodzenie regulatorów postępowania, np. autorytet, norma prawna bądź etyczna;
8. punitwny rygoryzm;
9. niechęć do tego co subiektywne, indywidualne, psychiczne, niekontrolowane;
10. akceptacja porządku obowiązującego w przeszłości;
11. dążenie do stabilizacji.

W przedstawionych powyżej ujęciach fenomenu autorytarnego można doszukiwać się wspólnego paradygmatu. Wszystkie te koncepcje, bądź to bezpośrednio bądź pośrednio traktują autorytaryzm jako pewną, mniej lub bardziej zaburzoną, formę przystosowania. Na autorytarny mechanizm adaptacji składa się zatem:

I. **Percepcja zagrożenia** – jednostka odbiera świat jako zagrażający jej. Ma poczucie bezsilności, lęku, wrogości i braku kontroli. Nie znajduje w sobie dostępnych i efektywnych mechanizmów radzenia sobie. Umniejsza znaczenie własnych umiejętności, odcina się od części swego wewnętrznego doświadczenia.

II. **Regresywna adaptacja** – jako sposób rozwiązania tej psychologicznie obciążającej sytuacji zostaje wybrana submisja względem uznanych sił wewnętrznych (norm, instytucji, osób). Ta submisja rozgrywa się nie tylko na poziomie behawioralnym, ale także emocjonalnym i poznawczym. Poczucie własnej wartości zostaje uratowane dzięki utożsamieniu wymogów stawianych przez autorytet, z którym to nastąpiła identyfikacja, z wymogami własnego „ja”.

III. **Przeniesienie agresji**. Agresja pierwotnie skierowana przeciwko czynnikom ograniczającym jednostkę zostaje zwrócona przeciwko tym czynnikom, które ani nie są autorytetami, ani nie są przez te autorytety chronione. Jednostka w stosunku do innych przejawia silną tendencję do bezrefleksyjnego wykorzystywania stereotypów zgodnych z wartościami i normami, którymi posługuje się autorytet.

Rozumienie autorytaryzmu jako specyficznego mechanizmu przystosowawczego pozwala na pokazanie jego potencjalnej obecności na wszystkich szczeblach rozwojowych. Można go wtedy traktować jako sposób rozwikłania trudnej dla podmiotu sytuacji. Jednostka rozwiązuje ją dokonując przemieszczenia swej agresji z frustrującej przeszkody na „innych” i idealizując autorytet, który jej tych „innych” wskazał.

Już u początków tworzenia koncepcji osobowości autorytarnej zaczęto poszukiwać związków autorytaryzmu z innymi, ważnymi sferami osobowości, m.in. etnocentryzmem, antysemityzmem czy politycznym konserwatyzmem (por. Adorno 1950). Do czasów obecnych przeprowadzono wielką liczbę badań empiryczno-teoretycznych – wspomina się o ponad dwóch tysiącach pozycji bibliograficznych (za: Vollebergh 1990). Przegląd interesujących badań zamieszcza w swojej pracy D. Byrne (1974). Podaje on między innymi, iż w społecznościach o bardziej tradycyjnej ideologii rodzinnej (tureckiej czy meksykańsko-amerykańskiej) występuje wyższe nasilenie cech autorytarnych niż w społeczności amerykańskiej (jw. s. 97). Podobne relacje uzyskał Saiyadin (1973) po-

równujący populacje Hindusów i Amerykanów. Powołując się na wyniki innych badań Byrne (jw. s. 97-98) stwierdza, że rodzice osób autorytarnych używają nie-kierowanych miłością technik dyscyplinarnych oraz koncentrują się na zachowywaniu reguł i wymierzaniu kar, gdy zostają one naruszone. Podaje on następujący schemat cyrkularnie powiązanych ze sobą przyczyn i skutków w relacjach między technikami wychowawczymi a autorytaryzmem: (1) autorytarne cechy osobowości rodziców sprawiają, że (2) tworzą oni autokratyczną strukturę rodziny, korzystają z nie-kierowanych miłością technik dyscyplinarnych, są punitywni i restryktywni, co powoduje (3) rozwój autorytarnych cech osobowości u potomków, którzy na nowo rozpoczynają cały cykl.

W badaniach Meera (za: Byrne 1974), postulowana teoretycznie extrapunitywna agresja osób autorytarnych została potwierdzona w analizie snów oraz wykryto większą ilość aktów przyjacielskich wobec własnej grupy w snach osób autorytarnych aniżeli u osób z niskimi wynikami w skali F.

Z kolei badania nad niedostosowaniem społecznym cytowane przez D. Byrne'a (1974 s. 108-109) wykazały z jednej strony, że mordercy z więzienia San Quentin osiągnęli jedne z najwyższych, z podawanych w literaturze, średnie wyniki w skali F, to jednocześnie nie znaleziono bezpośredniej relacji między rozumianym na sposób psychologiczny przystosowaniem a autorytaryzmem.

Wyniki badań korelujących autorytaryzm z poziomem religijności są co najmniej niejednoznaczne. W badaniach polskich (Szmajke 1991) z wysoką religijnością skorelowany był niższy poziom autorytaryzmu, zaś badania amerykańskie wykazały pozytywny związek autorytarności z fundamentalizmem religijnym (Altemeyer, Hunsberger 1992) czy uczęszczaniem do kościoła (za: Byrne 1974). Interesujące jest, że chociażby w badaniach Ray'a (1981) nie znaleziono związków między autorytaryzmem a mierzonym skalą Eysencka neurotyzmem.

III. AUTORYTARNOŚĆ U DORASTAJĄCEJ MŁODZIEŻY

Problem stosunku do autorytetu, a więc i autorytaryzmu jest szczególnie skomplikowany w wieku dorastania. Można powiedzieć, że autorytet jest jednym z centralnych elementów rozwojowych tego okresu; budzi równocześnie tendencję przyciągania i odpychania. Z jednej bowiem strony następuje bunt przeciwko autorytetowi rodziców, a wraz z tym przeciwko całemu światu tradycyjnych norm i wartości. Ma to umożliwić dojrzewającej jednostce przecięcie psychicznej „pępowiny” łączącej ją z domem rodzinnym i dać jej szansę samookreślenia i samodzielności. Jednak w drugiej fazie tego okresu włącza się

tendencja do poszukiwania nowych, własnych autorytetów, uznanych mocą nie przekazu rodzicielskiego lecz samodzielnej akceptacji. Dla młodych ludzi poszukiwanie tożsamości odbywa się na drodze klaryfikacji, tzn. stopniowego ujaśniania i odrzucania tego co nie-adekwatne (por. Erikson 1968). Jednym z jej sposobów jest klanowość i nietolerancja. Odrzucenie wszystkich „innych” ma niekiedy pomóc adolescentowi zachować jakieś poczucie tożsamości. Jest to szczególnie ważne w okresie fundamentalnych zmian w jego funkcjonowaniu biologicznym, psychicznym i społecznym.

Można domniemywać, że autorytarne rysy osobowości mogą modyfikować te procesy. Wydaje się, że u osób autorytarnych proces separacji będzie wydłużony i cięższy, oraz że wtórna autoidentyfikacja będzie treściowo bardzo zbliżona do pierwotnej. Potwierdzałyby się przez to myśl Fromma (1993) o patologii indywidualności polegającej na próbie powrotu do pierwotnego stanu bezpieczeństwa i zależności.

E. Erikson (1968 s. 89-90) mówiąc o podatności dorastającej młodzieży na totalitarną propagandę wskazuje na rolę, jaką odgrywa „utrata tożsamości”. Trzeba bowiem mieć odwagę przyjęcia własnej odmienności by nie dać się wchłonąć tożsamości grupy. Jest to szczególnie trudne w sytuacji „pomieszania ról” i konieczności dokonania egzystencjalnie ważnych wyborów, np. zawodu czy kierunku studiów (por. Vidulich i in. 1961, za: Mika 1981).

Okres dojrzewania związany jest – według Eriksona – z niepokojącym faktem wytworzenia się tożsamości negatywnej, tj. „poczucia posiadania wielu potencjalnie złych lub bezwartościowych cech” (por. Hall, Lindzey 1990 s. 97) i projektowanie ich na innych. Może prowadzić to do powstania uprzedzeń, przestępstw i dyskryminacji różnych grup, choć jednocześnie stanowi podłoże zaangażowania ideologicznego. To zaangażowanie może przybrać wypaczoną formę w postaci tzw. totalizmu, tj. fanatycznego i wyłącznego zaabsorbowania tym, co wydaje się bezsprzecznie słuszne czy idealne (jw. s. 98).

Konkludując można określić adolescencję jako okres szczególnej podatności na autorytarną ideologię i propagandę. Charakter tego okresu rozwojowego wyznaczony jest przez zadanie re-definicji własnego Ja. Skłaniać to może do wyboru utożsamienia się z silną grupą, która zapewni jednostce poczucie bezpieczeństwa oraz sens identyfikacji.

Biorąc pod uwagę pewne wspólne fenomenologicznie cechy, jakie można odnaleźć w różnych ujęciach autorytaryzmu, wydaje się uprawomocnione zapytanie: czy autorytarne rysy osobowości nie spowodują pewnego zakłócenia naturalnego rozwoju ideału siebie? Czy nastawienie retrospektywne, lęk przed nowością i samodzielnością oraz uległość wobec uznanych autorytetów nie zaowocują niedomogą Ja-idealnego; tej części obrazu siebie, która jest odzwier-

ciędleniem prawdziwie własnych dążeń i potrzeb jednostki? Można zapytać czy to ogólne nastawienie do świata nie będzie dominującym elementem postulatywnego obrazu siebie?

Rzecz oczywista, że naturalnym procesem rozwojowym jest inkorporowanie zapisów Ja-postulatywnego w zakres Ja-idealnego. Dla osób autorytarnych jednakże proces ten będzie psychologicznie trudniejszy, przez co spójność ideału siebie (zgodność treściowa i formalna Ja-postulatywnego i Ja-idealnego) będzie mniejsza. Osoby takie bowiem nie będąc w stanie przyjąć żadnych „chcę”, które byłyby odmienne od „powiniennem” czynią ten proces znacznie trudniejszym. Wobec braku w literaturze przedmiotu badań opisujących strukturę Ja-postulatywnego u młodzieży autorytarnej podjęte zostały niniejsze badania. Ich głównym celem jest odpowiedź na pytanie: Jaka jest treść Ja-postulatywnego u młodzieży autorytarnej? oraz dodatkowo: Jaka jest wzajemna relacja obydwu elementów ideału siebie, tj. Ja-postulatywnego i Ja-idealnego u tej młodzieży?

IV. BADANIA WŁASNE

Badaniami objęto młodzież licealną, klas maturalnych, w mieście o średniej wielkości (ok. 70 tys. mieszkańców). Ostatecznie próbka liczyła 95 osób, w tym 52 dziewczęta i 43 chłopców (por. tab. 1).

Tab. 1. Liczebność próbki ze względu na płeć

Ogółem	Dziewczęta	Chłopcy
95	52	43

Do określenia stopnia nasilenia tendencji autorytarnych wykorzystano polskie tłumaczenie skali F (*New F scale*) Webstera, Sanforda i Freemana (por. Webster i in. 1955, Robinson i in. 1973)¹. Skala składa się ze 149 itemów sygnowanych prawda–fałsz. Każdy item skreślony zgodnie z kluczem ma wartość jednego punktu; im wyższa liczba odpowiedzi diagnostycznych, tym wyższy stopień autorytaryzmu.

¹ Skala ta była tłumaczona przez Autora w ramach zajęć seminarium magisterskiego Katedry Psychologii Społecznej i Religii.

Podskale skali F:

- A. Kompulsywność
 - 1. Dbłość o porządek, ład. Upodobanie do rutyny
 - 2. Sztywność decyzyjna
 - 3. Brak tolerancji na niejednoznaczność
- B. Punitywne moralność (agresja autorytarna)
- C. Autorytarna submisja
 - 1. Przesadny szacunek dla rodziców
 - 2. Przesadny szacunek dla państwa, prawa, obowiązujących norm moralnych
 - 3. Identyfikacja z mocą (władzą)
- D. Konwencjonalność
 - 1. Moralność faryzejska
 - 2. Konformizm
 - 3. Preferowanie tradycyjnej roli kobiety
- E. Fundamentalizm religijny
- F. Anty-intracepcja
 - 1. Supresja emocjonalna
 - 2. Supresja ideacyjna
 - 3. Postawy anty-intelektualne
- G. Objawy ja-dystonicznego
- H. Brak wiary w siebie
- I. Projekcyjność
 - 1. Projekcyjność osobista
 - 2. Projekcyjność bezosobowa
- J. Cynizm
- K. Romantyzm
- L. Agresja otamowana
 - 1. Agresja otwarta, choć bezpieczna
 - 2. Stłumiona i przeniesiona agresja
- M. Poczucie pokrzywdzenia

Do ujęcia Ja-postulatywnego wykorzystano 37-skalowy Test Przymiotnikowy ACL (Adjective Check List) Gougha i Heilbruna, narzędzie o ustalonej renomie w badaniach psychologicznych (por. np. Drwal 1989, Gough i Heilbrunn 1980, Popielski 1993). Metoda ta wykorzystuje zbiór 300 przymiotników, tj. naturalnych językowych kategorii do psychologicznego samoopisu. Jak podaje podręcznik do metody obok ja-realnego można ją charakteryzować: „ja-idealne, przeszłe lub przyszłe ja, legendarną postać, region geograficzny, produkt komercyj-

ny, pomysł (koncepcję), przekonanie, teorię czy prawie każdą inną rzecz” (Gough i in. 1980 s. 1)².

Osoby badane wypełniały formularze testowe w dwu etapach. W pierwszym określały one swoje Ja-realne (instrukcja – «Jaki jesteś?») oraz Ja-idealne (inst. – «jaki chciałbym być?») wypełniając standardowy arkusz odpowiedzi ACL. Po przerwie miały one za zadanie odpowiedzieć na instrukcję «Jaki powinien być?» (Ja-postulatywne) oraz wypełnić arkusz odpowiedzi skali F. Badania prowadzono grupowo w trakcie zajęć lekcyjnych i uzyskano ponad 300 protokołów ACL i 100 skali F. Do ostatecznej analizy zakwalifikowano 95 osób, które prawidłowo wypełniły arkusz odpowiedzi skali F. Opracowując dane wykorzystano test istotności różnic t Studenta i współczynnik korelacji r Pearsona. Jako wystarczający dla przeprowadzanych analiz uznano poziom ufności $p \leq 0.05$, obok którego wykorzystano dwa inne poziomy, tj. $p \leq 0.01$ i $p \leq 0.001$.

W skali o teoretycznej rozpiętości od 0 do 149 punktów uzyskano wyniki mieszczące się w przedziale 45-113 punktów. Średnia M dla całej populacji wynosiła 84,4. Opierając się na zbliżonym do normalnego rozkładzie wyników skali F, wyodrębniono dwie grupy skrajne obejmujące po 25% osób, które uzyskały wyniki najwyższe i najniższe.

Zastosowana metoda podziału okazała się trafna; uzyskane wyniki skrajne różniły się istotnie zarówno w zakresie wyniku ogólnego, jak i we wszystkich podwymiarach skali F. Osoby z grupy autorytarnej <A> z $M = 103.33$ i odchyleniem standardowym $s = 5.58$, w każdym z podwymiarów, np. kompulsywności, anty-intracepcji czy projekcyjności i uzyskały wynik wyższy niż osoby z grupy nie-autorytarnej <nA> ($M = 62.25$; $s = 9.27$). Świadczy to o zawartości syndromu autorytarnego mierzonego skalą F. Warto zauważyć, że te różnice były istotne na poziomie $p \leq 0.001$, co pozwala z dużym stopniem pewności traktować obie grupy jako rzeczywiście odmienne.

W wyodrębnionych grupach skrajnych nie uzyskano istotnych różnic w wynikach dziewcząt i chłopców. Jedynie porównanie wyników w całej populacji wskazało na generalnie większą autorytarność dziewcząt (por. tab. 2)³.

² Zastosowanie testu ACL do analizy Ja-postulatywnego zostało podyktowane jego uniwersalnością, gdyż oddaje on dobrze treść różnego rodzaju struktur w ramach obrazu siebie. Drugą przesłankę stanowiła analogia do stosowanego przez E. Higginsa (por. np. Newman i in. 1992) tzw. Kwestionariusza Selfów, w którym osoby badane wymieniają do 10 opisujących je itemów odnoszących się do odpowiednich obszarów własnego Ja.

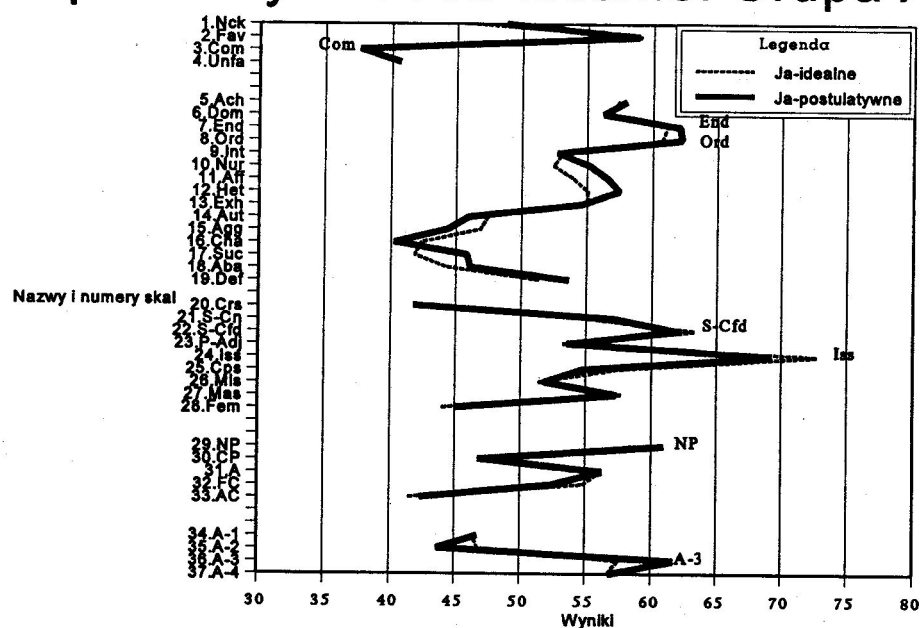
³ Fakt ten można próbować tłumaczyć poprzez kulturowo uwarunkowane silniejsze akcentowanie w procesie wychowawczym chłopców ich niezależności i samodzielności oraz większej odporności na traumatyzujące przeżycia. Rozwinięciu tego ciekawego skądinąd wnioskania należa-

Tab. 2. Autorytarność u osób różnej płci

Skala	Dziewczęta		Chłopcy		Wartość t	Poziom p≤
	M	s	M	s		
Wynik ogólny	86.98	15.42	79.52	16.32	-2.27	0.05

Wykres 1 przedstawia z kolei profile Ja-postulatywnego i Ja-idealnego w grupie A. Zaznaczono na niej te skale ACL, które są najbardziej charakterystyczne dla profilu Ja-postulatywnego. Zgodnie bowiem z sugestią autorów metody (Gough i Heilbrun 1980) można interpretować profil ze względu na te skale, które mieszczą się poza przedziałem $M \pm 1s$.

Ja-postulatywne i Ja-idealne. Grupa A

łoby jednakże poświęcić odrębne opracowanie. Istnieją bowiem badania nie stwierdzające różnic w skali ze względu na płeć osób badanych (por. Savita 1990).

Osoby autorytarne, w profilu Ja-postulatywnego, uzyskały wysokie wyniki w skalach Wytrwałości (End), Porządku (Ord), Zaufania do siebie (S-Cfd), Ja-idealnego (Iss), Rodzica Krytycznego (CP) i w skali A-3, niskie zaś w skali Typowości (Com).

Dane te wskazują, że dla osób autorytarnych powinnością wbudowaną w ideał siebie jest przede wszystkim dobre przystosowanie, efektywność interpersonalna i zdolność osiągania celów (Iss), innowacyjność, pewność siebie (S-Cfd), poczucie obowiązku, uważna praca, unikanie rzeczy błahych i nieistotnych, zachowywanie tego, co wypróbowane i prawdziwe (End).

Są oni nastawieni na szukanie obiektywności i racjonalności, na zadania, które wymagają autodyscypliny i pilnego wysiłku. Nie lubią zmian i różnorodności (Ord). Preferują ciągłość i zachowywanie starych wartości. Dążą do podtrzymywania pozytywnych relacji i uczuć szacunku między rodzicami a dziećmi, młodymi i starymi, uprzywilejowanymi i upośledzonymi (NP). Chcą być spostrzegani jako lojalni, pomocni, odpowiedzialni, towarzyscy, zważający na prawa i życzenia innych, wyrozumiali i wspierający wobec bliskich przyjaciół. Mają respektować zasady, być zadowoleni ze swego miejsca i roli w życiu.

Dla osób autorytarnych w pięciu skalach istnieje rozbieżność między profilami Ja-postulatywnego i Ja-idealnego (Nur, Agg, Suc, Iss, A-3; $p < 0.05$). Występujące różnice mają formę nasilenia danej tendencji, gdy nie ma wyników wskazujących na istnienie odmiennych psychologicznie trendów. Większość skal obu profili nie różni się istotnie. Można zatem powiedzieć, że w obrębie ideału siebie (Ja-postulatywne i Ja-idealne) w grupie autorytarnej istnieje duża zgodność.

Zdolność syntezy obu obrazów w spójny ideał siebie jest u osób autorytarnych niższa niż u nie-autorytarnych⁴. Może to wynikać z samej istoty osobowości autorytarnej, którą jest wewnętrzny konflikt. Konflikt ten, jakkolwiek obecny we wszystkich sferach osobowości, najbardziej zaznacza się w stosunku do autorytetu. Jeśli więc na poziomie fenomenologicznym mamy do czynienia z uległością i akceptacją autorytetu, to na poziomie głębszym możemy napotkać na niewygasłe przeżycie traumatyczne.

Porównując profile Ja-postulatywnego w grupie A i nA wykryto siedem (7) skal różnicujących obie grupy (tab. 4).

⁴ W grupie nA między profilami Ja-postulatywnego i Ja-idealnego uzyskano różnice w 3 skalach, tj. Typowości (Com), Potrzeby doznawania opieki (Suc) i Gotowości na psychoterapię (Crs).

Tab. 4. Istotne różnice między profilami ja-postulatywnego między grupą A i nA.

Skala	Grupa nA		Grupa A		Wartość t	Poziom p≤
	M	s	M	s		
15. Agg	48.69	5.74	44.42	3.93	2.90	0.01
16. Cha	45.91	5.55	40.33	5.16	3.46	0.001
19. Def	47.69	5.57	53.61	4.36	-3.94	0.001
21. S-Cn	53.47	5.07	57.14	5.71	-2.24	0.05
32. FC	56.65	5.35	52.19	5.05	2.84	0.01
35. A-2	49.04	7.37	43.52	5.49	2.75	0.01
37. A-4	55.65	11.09	61.33	5.29	-2.20	0.05

Większość różnic w skalach ma charakter ilościowy – wyniki plasują się po tej samej stronie średniej – jedynie w skali Podporządkowania się (Def) różnica ma charakter jakościowy. Osoby autorytarne akcentują mocniej to, że powinny być mniej agresywne, unikające konfliktów, mieć mniejsze wymagania od otoczenia i być w mniejszym stopniu nastawione na zmianę, a bardziej przywiązane do już wypracowanych wartości i zasad.

W zakresie Ja-postulatywnego są one skłonne do przyjmowania ról podrzędnych, bez utraty poczucia własnej wartości. Preferują pozostawanie w cieniu i wolność od konfliktów. Uważają, iż mają być bardziej zdolne do pokierowania sobą i świadome swych obowiązków, kosztem spontaniczności i autonomiczności, kierowane zaś przepisami i nakazami. Winny być bardziej nastawione praktycznie, analitycznie i ukierunkowane intelektualnie.

Bliższą charakterystykę obrazu postulatywnego znajdujemy w tab. 5 i 6. W grupie autorytarnej wyniki pięciu skal korelują istotnie z wynikiem ogólnym skali F. Dla każdej z tych skal, tj. Kreatywnej osobowości (Cps), Agresji (Agg), Zaufania do samego siebie (S-Cfd), Ekshibicjonizmu (Exh) i Autonomii (Aut) współczynnik korelacji ma znak ujemny i wartość większą od 0.40.

Z kolei w grupie nie-autorytarnej koreluje aż trzynaście (13) skal, z czego tylko jedna (Unfav) ma znak ujemny. W tej grupie najmocniejszy jest związek ze skalami Rodzica Opiekuńczego (NP) i Dominacji (Dom).

Tab. 5. Istotne korelacje wyniku ogólnego skali F z Ja-postulatywnym w grupie A

Skala	Cps	Agg	S-Cfd	Exh	Aut
Współcz. korelacji	-0.55	-0.53	-0.45	-0.44	-0.43
Poziom istotności p≤	0.01	0.05	0.05	0.05	0.05

Tab. 6. Istotne korelacje wyniku ogólnego skali F z Ja-postulatywnym w grupie nA

Skala	NP	Dom	S-Cfd	Nur	Unfav	Mas	Iss	Fav	Aff	End	Ach	Het	A-4
Współcz. korelacji	0.65	0.53	0.53	0.52	-0.49	0.48	0.48	0.47	0.47	0.46	0.44	0.43	0.43
Poziom istotności p≤	0.001	0.01	0.01	0.01	0.05	0.05	0.05	0.023	0.022	0.024	0.033	0.038	0.038

Przedstawione dane ukazują dwa odrębne syndromy osobowościowe związane ze zmianą w ogólnym wyniku skali F.

Dla osób z grupy A wzrost poziomu autorytaryzmu wiąże się ze spadkiem kreatywności i zmniejszeniem możliwości wyrażania siebie, trudnościami w podejmowaniu decyzji. Stają się one bardziej konwencjonalne, bardziej ostrożne, stojące z boku i potrzebujące upewnienia się na swej drodze. Unikają ryzyka korzystając ze wskazówek przełożonego i bojąc się wykazać własne możliwości. Uciekają od konfliktów, mając małe wymagania wobec innych. Idą za mocniejszymi, gdyż brak im wiary i zaufania do siebie. Dla osób nie-autorytarnych wzrost wyniku skali F wiąże się ze wzrostem tendencji zachowywania starych wartości w obliczu nagłych zmian i wahań mody. Osoby te z większą uwagą podchodzą do zachowywania dobrych stosunków w relacjach rodzice-dzieci, starzy-młodzi, czy między dowolnymi dwoma osobami. Będą to osoby z silną wolą, wpływowe, potrafiące ukierunkować działania grupowe na społecznie pożądane cele niezależnie od otrzymywania aprobaty. Lubią ludzi, są taktowne, syntonizujące i wspierające, a mniej oceniające. Kładą nacisk na działanie, wyraźne nagrody, są dobrze przystosowane. Otrzymaliśmy zatem dwa typy obrazu postulatywnego w zależności od poziomu wyniku skali F: (1) autorytarny-bierny-zamknięty-obronny-regresywny-wycofujący się-submisywny i (2) nie-autorytarny- dominujący-opiekuńczy-pozytywnie ustosunkowany do siebie-męski.

*

Ja-postulatywne jest pojęciem uniwersalnym – odnosi się w sposób analogiczny do każdej jednostki. Można oczywiście domniemywać, że dla osobowości autorytarnych Ja-postulatywne odgrywa szczególną rolę będąc dla nich dominującym elementem ukierunkującym działanie i zachowanie. O ile bowiem, Ja-postulatywne odzwierciedla w strukturze obrazu siebie znaczący dla jednostki przekaz społeczny, to autorytarność charakteryzuje się wypaczonym, w mniejszy bądź większy sposób, stosunkiem do tego przekazu i związanych z nim autorytetów.

Modyfikujący wpływ autorytarności na własności postulatywnego obrazu siebie jest jednym z ciekawszych, pod względem poznawczym, rezultatów badań. Zidentyfikowano dwa typy współzależności między nasileniem cechy autorytaryzmu a ja-postulatywnym: (1) autorytarny – bierny-zamknięty- obronny-regresywny-wycofujący się-submisyjny i (2) nie-autorytarny dominujący-opiekuńczy-pozytywnie ustosunkowany do siebie-męski. Tak więc, można mówić o treściowej odmienności Ja-postulatywnego w grupach o zróżnicowanym poziomie autorytarności.

Przedstawione wyniki skłaniają do postawienia hipotezy, że dla osób autorytarnych trudności w wewnętrznej integracji mogą dotyczyć nie tylko ideału siebie, ale i samoakceptacji (obniżonej) mierzonej rozbieżnością profilów realnego i postulatywnego. W świetle wymogów otoczenia, które jednostka uznaje za osobiste zobowiązania, jej aktualne możliwości są niewystarczające. Można domniemywać, że mamy tu do czynienia z nakładaniem się obniżonej samooceny, która jest pochodną autorytarnego konfliktu, z trudnościami w samoakceptacji powszechnie przeżywanymi w okresie adolescencji. Wzrost autorytarności wiąże się najprawdopodobniej z neurotyzującą osobowością. Ich funkcjonowanie staje się mniej efektywne, nastawione na obronę i wycofywanie się. Brak im otwartości na zmianę i nowość, co jest koniecznym warunkiem rozwoju. Można przypuszczać, że te tendencje staną się jawne w grupach o skrajnie wysokich wynikach w skali F. Ciekawie prezentują się w tym kontekście wyniki badań Rigby'ego i in. (1987) nad młodzieżą szkolną, które odsłaniają negatywną korelację między neurotycznością⁵ a pozytywnym zachowaniem wobec autorytetu (władzy). Wskazywałoby to na zgodność treści Ja-przedmiotowego z tendencjami behawioralnymi.

⁵ W badaniach wykorzystano Junior Eysenck Personality Inventory i skalę autorytaryzmu dla dzieci szkolnych.

Analiza formalna składowych ideału siebie wykazała ich znaczącą zbieżność. Należy jednakże zauważyć, że stopień tej zbieżności był niższy w grupie z wyższym poziomem autorytarności. Oznaczać to może, że integracyjne funkcje osobowości są u osób autorytarnych osłabione. Nie dochodzi u nich do tak harmonijnej syntezy elementów ideału siebie, jak ma to miejsce u osób nie-autorytarnych. Proces ten zostaje prawdopodobnie zaburzony przez traumatyczne wydarzenie czy ciąg zdarzeń, które legły u podłoża autorytarnych rysów osobowości.

Wszystkie wysunięte powyżej przypuszczenia należy traktować z dużą dozą ostrożności mając na uwadze fakt braku polskiej normalizacji Nowej skali F Webstera i in., specyfikę badanej próbki czy niską liczebność porównywanych grup skrajnych. Pomimo jednak tych zastrzeżeń wydaje się, że warto kontynuować badania nad obrazem postulatywnym. Ciekawe byłoby bardziej precyzyjne dookreślenie jego specyfiki na gruncie teoretycznym, jak i próba wykorzystania innych niż ACL metod do jego badania. Dalsze badania powinny pójść w stronę analizy związków Ja-postulatywnego z neurotycznością, zróżnicowania Ja-postulatywnego i konformizmu czy zbadanie tego obrazu w grupach skrajnie autorytarnych, np. wojsku czy wśród przestępców.

Zaproponowana metodologia badań nie daje możliwości ściślejszych porównań ilościowych pomiędzy analizowanymi elementami obrazu siebie. Potrzebna jest bowiem w tym zakresie nie tylko analiza formalna, ale także treściowa. Dodatkowo mamy do czynienia z pewną nieomogą języka opisu różnych struktur obrazu siebie, a zwłaszcza ideału siebie.

Wydaje się, że zagadnienia ideału siebie, a w tym postulatywnego obrazu siebie staną się inspiracją do dalszych wysiłków poznawczych, zarówno jeśli chodzi o konstrukcję odpowiedniego narzędzia, ale również adekwatnego języka.

BIBLIOGRAFIA

- Adorno T. W., Frenkel - Brunswik E., Levinson J., Sanford N. R.: *The Authoritarian Personality. Studies in Prejudice*. New York 1950. Harper & Brothers.
- Altermeyer B., Hunsberger B. E.: *Authoritarianism, Religious Fundamentalism, and Prejudice*. „International Journal for the Psychology of Religion” 2:1992 s. 113-133.
- Bobryk J.: *Spoleczne podstawy „ja podmiotowego”*. Warszawa 1981. Wydaw. UW.

- B r z e z i ń s k a A.: Obraz własnej osoby a zachowanie. „Kwartalnik Pedagogiczny” 3:1973 nr 69 s. 87-97.
- B y r n e D.: An Introduction to Personality. Englewood-Cliffs 1974. Prentice-Hall Inc.
- D r w a l R. Ł.: Techniki kwestionariuszowe w diagnostyce psychologicznej. Wybrane zagadnienia. Lublin 1989.
- E r i k s o n H. E.: Identity. Youth and Crisis. New York 1968. W. W. Norton Company Inc.
- F r e n k e l - B r u n s w i k E., L e v i n s o n D. J., S a n f o r d N. R.: Osobowość antydemokratyczna. W: A. Malewski (oprac.) Zagadnienia psychologii społecznej. Warszawa 1962. PWN.
- F r o m m E.: Ucieczka od wolności. Warszawa 1993. Czytelnik.
- G o u g h H. G., H e i l b r u n n A. B. Jr: The Adjective Check List Manual 1980 Edition. Palo Alto 1980. Consulting Psychologists Press.
- G r e e n w a l d A. G., B a n a j i M. R.: The Self as a Memory System: Powerful, but Ordinary. „Journal of Personality and Social Psychology” 57:1989 s. 41-54.
- H a l l C. S., L i n d z e y G.: Teorie osobowości. Warszawa 1990. PWN.
- H a r t D., F e g l e y S., B r e n g e l m a n D.: Perceptions of Past, Present and Future Selves Among Children and Adolescents. „British Journal of Developmental Psychology” 11:1993 s. 265-282.
- H a r t e r S.: Adolescent Self-Concept Formation. W: Montemayor R., Adams G. R., Gullota T. P. (eds.). From Childhood to Adolescence. 1990. Sage Publications.
- H e r m a n s H. J., K e m p e n H. J., V a - L o o n R. J.: The Dialogical Self: Beyond Individualism and Rationalism. „American Psychologist” 47:1992 s. 23-33.
- H i g g i n s E. T.: Self-Discrepancy: A Theory Relating Self and Affect. „Psychological Review” 94:1987 s. 319-340.
- H i g g i n s E. T., T y k o c i n s k i O.: Self-Discrepancies and Biographical Memory; Personality and Cognition at the Level of Psychological Situation. „Personality and Social Psychology Bulletin” 18:1992 nr 5 s. 527-535.
- H i g g i n s E. T., V o o l e s J., T y k o c i n s k i O.: Self and Health: How Patterns of Self-beliefs Predict Types of Emotional and Physical Problems. „Social Cognition” 10:1992 nr 1 s. 125-150.
- H i l g a r d E.: Human Motives and the Concept of the Self. „American Psychologist” 4:1949 nr 3 s. 374-382.
- J a m e s W.: The Principles of Psychology. New York 1890. Henry Holt and Co.
- J a r y m o w i c z M.: Modyfikowanie wyobrażeń dotyczących „Ja” dla zwiększenia gotowości do zachowań prospołecznych. Wrocław 1979. Ossolineum.
- K ę p i ń s k i A.: Schizofrenia. Kraków 1992. Sagitarius.
- K o n I.: Odkrycie „ja”. Warszawa 1987. PIW.
- K o r a l e w i c z J.: Autorytaryzm, lęk, konformizm. Wrocław 1987. Ossolineum.
- K o r a l e w i c z J.: Autorytaryzm a poglądy polityczne Polaków. W: J. Reykowski (red.). Orientacje społeczne jako element mentalności. Poznań 1990. Nakom.
- L e w i c k a M.: Psychologia spostrzegania społecznego. Warszawa 1985. Książka i Wiedza.
- Ł u k a s z e w s k i W.: Szanse rozwoju osobowości. Warszawa 1984. Książka i Wiedza.
- M a c e k P., O s e c k a L.: Actual and Normatives Selves During Adolescence: Their Importance and Context. VIth European Conference on Developmental Psychology. Berlin 1993.
- M i k a S.: Psychologia społeczna. Warszawa 1981. PWN.

- O o s t e r w e g e l A., B e e n D., V a n d e n B e r g A., G o s m a n A., S a n - t e n A., V a n d e V e l d e C.: The Perceived Family Climate and Self-System of 12 Years Olds. VIth European Conference on Developmental Psychology. Berlin 1993.
- P o p i e l s k i K.: Noetyczny wymiar osobowości. Psychologiczna analiza poczucia sensu życia. Lublin 1993. Redakcja Wydawnictw KUL.
- R e y k o w s k i J.: „Obraz własnej osoby” jako mechanizm regulujący zachowanie. „Kwartalnik Pedagogiczny” 15:1970 nr 3 s. 45-58.
- R e y k o w s k i J.: Osobowość. W: T. Tomaszewski (red.). Psychologia. Warszawa 1976. PWN.
- R i g b y K., S l e e n P. T.: Eysenck's Personality Factors and Orientation Toward Authority Among Schoolchildren. „Australian Journal of Psychology” 39:1987 s. 151-161.
- S a i y a d a i n M. S.: Effect of Sex and Level of Education on F-score: A Cross-Cultural Study. „Psychological Reports” 33:1973 nr 2 s. 548.
- S a v i t a M. C.: Education, Sex and Authoritarianism. „Journal of Personality and Clinical Studies” 6:1990 s. 127-128.
- S t r a u m a n T. J., H i g g i n s E. T.: Automatic Activation of Self-discrepancies and Emotional Syndromes: When Cognitive Structures Influence Affect. Special Issue: Integrating Personality and Social Psychology. „Journal of Personality and Social Psychology” 53:1987 nr 6 s. 1004-1014.
- S t r a u m a n T. J., H i g g i n s E. T.: Self-discrepancies as Predictors of Vulnerability to Distinct Emotional Distress. „Journal of Personality” 56:1988 nr 4 s. 685-707.
- S z m a j k e A.: Religiousness, Belief in a Just World, Authoritarianism and Subjective Image of Social Life in Poland at the Decline of Real Socialism. „Polish Psychological Bulletin” 22:1991 nr 1 s. 33-42.
- V a n H o o k E., H i g g i n s E. T.: Self-related Problems Beyond the Self-concept: Motivational Consequences of Discrepant Self-guides. „Journal of Personality and Social Psychology” 55:1988 nr 4 s. 625-633.
- V o l l e b e r g h W.: The Limits of Tolerance. 1991.
- W e b s t e r H., S a n f o r d N., F r e e d m a n M.: A New Instrument for Studying Authoritarianism in Personality. „The Journal of Psychology” 40:1955 s. 73-84.
- W o j c i s z k e B.: Struktura „Ja”, wartości osobiste i zachowanie. Wrocław 1986. Ossolineum.

OUGHT SELF IN AUTHORITARIAN ADOLESCENTS

SELECTED PROBLEMS

S u m m a r y

This paper starts with a brief account of the self-system. First the structure of self-concept is investigated. Three main dimensions are underlined: cognitive, evaluative and normative. Within the normative dimension i.e. self-ideal two major components are distinguished: ought self and ideal self. The former is someone's sense of duties and obligations, while the latter refers to an

individual's wishes, hopes and desires. Then, the main approaches in the studies of authoritarianism are described and an attempt is made to show their common features. Consequently, it is stressed that, especially in adolescents, there seems to exist a very close relationship between authoritarian personality characteristics and the content and formal structure of self-ideal. Ought self at this life phase should contain unique attributes.

Data from 95 adolescents (4th year of secondary school; Males-43; Females-52) were analyzed. Gough et al's (1980) Adjective Check List was applied as a measure of ought and ideal selves. Subjects were divided into 3 groups according to different levels of authoritarianism measured by Webster et al's (1955) 'New F scale'.

The extreme groups: high-authoritarian (A) and low-authoritarian (n A) differed at a statistically significant level. Ought selves of A and n A groups varied only in terms of magnitude without qualitative differences. A very few differences between Ideal and Ought selves were found within group A.

The major result of the study was that two distinct sets of correlates were found between F scale scores and self-characteristics. Within group A, subjects tend to be more passive, defensive, regressive and submissive. On the other side, individuals in group n A seem to be more dominant, caring, with positive self-regard with the increase of their F scale score.